

Дерев'янюк О. А.,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ ПОВИННОСТІ ТА НЕОБХІДНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

У статті визначено специфіку дебітивності, її місце в системі інших модальних значень; проаналізовано предикати повинності та необхідності у семантичній структурі речення у контексті інших предикатів дебітивної модальності.

Ключові слова: модальність, дебітивна модальність, семантична структура речення.

В статье определено специфику дебитивности, ее место в системе других модальных значений; проанализировано предикаты долга и необходимости в семантической структуре предложения в контексте других предикатов дебитивной модальности.

Ключевые слова: модальность, дебитивная модальность, семантическая структура предложения.

The article highlights the specific character of the category of debitivity, its place in the system of other modal meanings. The predicates of obligation and necessity in the semantic structure of the sentence in the context of other predicates of debitive modality have been analysed.

Key words: modality, debitive modality, semantic structure of the sentence.

Значення дебітивності – одного з різновидів категорії модальності – посідає вагомe місце серед засобів вираження модальних значень у структурі речення, однак залишається досі не висвітленим. Аналізуючи праці, присвячені категорії дебітивності, типології та засобам вираження цього модального значення, можна констатувати, що модальність дебітивності вивчається у різних аспектах: логічному (L. Karttunen, G.H.von Wright), загальнолінгвістичному (В. Вольмут, В. Гак, Н. Петров, J. Coates, G. Forbes, F. Kiefer, F. Palmer), семантичному (Т. Булигіна, О. Шмельов, О. Зеленціков, І. Кобозева, Н. Лауфер, І. Шатуновський, J. Anderson, A. Wierzbicka), комунікативно-прагматичному (Г. Золотова, С. Милосердова, J. Bybee, S. Fleischmann, J. Forrester), функціонально-семантичному (С. Беляєва, Л. Васильєва, С. Вауліна, С. Зверєва, Г. Немец, М. Perkins, A. Walton). У мовознавстві спеціальні дослідження дебітивної модальності обмежено здійснювалися на матеріалі сучасної української мови (О. Скорська, О. Тронь), німецької (Т. Гольцова), англійської (С. Александрова, Л. Васильєва, В. Філіпов), російської (С. Хюник) мов тощо, а також у порівняльних студіях щодо російської та німецької (Н. Мишкіна, Е. Рудник), російської та англійської (С. Беляєва, Є. Замятіна), російської та болгарської (К. Коджабашева), російської та іспанської (М. Будильцева), російської та польської (В. Аскоченська), англійської та азербайджанської (К. Гезалова), давньоросійської (XI-XVI ст.) і староросійської (кінець XIV – середина XVII ст.) (С. Вауліна), турецької, української та англійської (С. Сорокін) мов. Відсутні ґрунтовні дослідження текстового використання модальних предикатів дебітивності (в англійській – подібні спроби зроблено Л. Фоїною, в російській – С. Туровською). Вважаємо, що дослідження дебітивної модальності на матеріалі окремих висловлювань не дало змогу розкрити у повному обсязі їх семантичні та прагматичні функції у мовленні.

Актуальність досліджуваного питання визначається тим, що воно розглядається на перетині таких фундаментальних для лінгвістичної науки проблем, як предикативність; парадигматика, синтагматика й синтаксична синоніміка речення; взаємозв'язок категорій модальності, персональності, темпоральності, каузативності; лінгвістичний статус модальності та ієрархія модальних значень. *Мета* дослідження полягає у виявленні специфіки концептів дебітивної модальності (повинності та необхідності) як ментальних одиниць англійської культури. *Предметом* дослідження слугують засоби вербалізації концептів повинності та необхідності в англійській мові.

Аналіз мовознавчої літератури, присвяченої дослідженню речень із дебітивною модальністю, спостереження над їх формально-граматичною та семантико-синтаксичною структурою дають змогу дійти висновку, що дебітивність – це конкретний вияв об'єктивно-суб'єктивної модальності речення, який репрезентує систему засобів предметної модальності й передається як експліцитно (спеціальними модальними модифікаторами: модальними дієсловами, модальними прикметниками та предикативами), так й імпліцитно (власне дебітивними та інфінітивними реченнями). Дебітивність – модальне значення, що означає приписуваність дії, зумовленої законами, звичаями, традиціями, правилами, обов'язками, інструкціями, внутрішніми потребами чи особистим досвідом мовця, звичайною послідовністю подій, тобто нормами в широкому розумінні цього слова, комусь (суб'єкту каузації, адресату або й самому мовцю).

Отже, дебітивність – це різновид модальності, що передає *доцільність, необхідність, зумовленість, зобов'язаність, неминучість* дії і складається з автономних концептів, кожен з яких характеризується власними семантичними ознаками та наборами засобів вираження (при збігові засобів вираження вирішальну роль відіграє контекст). Речення з предикатами дебітивності умовно поділяємо на три рівні: *поверхневий, глибинний і рівень фатальності*. Цей поділ здійснено з урахуванням інтенції предикатів дебітивності (від найслабшої – до найбільш виразної). Зупинемось на концептах дебітивної модальності, що репрезентують глибинний рівень облігаторності: повинності та необхідності/ потреби.

Повинність – концепт дебітивної модальності, що позначає дію, зумовлену насамперед нормами, прийнятими суспільством (закони, порядки, звичаї, традиції, правила етикету), обов'язками (суспільними, моральними, християнськими) та спрямованістю дії на взірєць чи еталон для наслідування. У свою чергу концепт повинності утворює мікрополя "повинність/ норма/ зобов'язаність" і "повинність/ ідеал" (ідеал, звичайно, "вище"

норми). Концепти повинності протиставляються концепту необхідності/ потреби, тому що повиннісна модальність пов'язана з категорією норми, тобто характеризується чіткими правилами і заборонами для певної соціальної групи, а модальність необхідності/потреби безпосередньо, експліцитно пов'язана з категорією мети. Пор: *He was firm in his opinion that an actor should be sincere in the part he played, and should emotionally experience whatever he was to portray, from the soul outward* (M. Spark) – предикати повинності/ зобов'язання та *For the wedding I ought to have long bright yellow hair* (C. McCullers) – предикат необхідності/потреби.

Висловлювання з модальним значенням повинності/норми/ зобов'язання характеризуються такими семами: “спрямування у майбутнє”, “імпліцитна інтенційність”, “відсутність альтернативи”, оцінка “добре”, “відношення до класу” (“люди”), як-от: *The actresses can make themselves cry, they have to learn how to do it* (M. Spark); *A doctor is totally different. This is ridiculous, for an actress to think of the public when there is a private tragedy. You have to serve your patients, but she is not obliged in any way like that* (M. Spark). Диференційними ознаками висловлювань із модальним значенням повинності/ідеалу є: “спрямування у майбутнє”, “імпліцитна інтенційність”, “відсутність альтернативи”, “відношення до класу (“люди”, “артефакти”)", абсолютна оцінка “добре”. При цьому під імпліцитною інтенційністю розуміється інтенційність, що реконструюється з більш широкого контексту, частково екстралінгвістичного, і входить у фонові знання суб'єкта дії [2, 42]. Висловлювання модальності повинності як ідеалу вживаються у заповідях, повчаннях, етичних прескрипціях, наприклад: *Everybody ought to have some place to go* (E. Hemingway); *One has to remember how much has to be forgotten and how much has to be learnt when for the first time one faces life* (S. Maugham).

Повинність/норма/зобов'язання і повинність/ідеал – рельєфні телеологічні модальності, бо характеризуються виразним інтенційним змістом, тобто їх дія спрямована на об'єкт інтенції. Звичайно, норми “індиферентні” до бажань та схильностей індивіда, їх намагаються дотримуватись (і більшість людей їх дотримується). Недотримання норми викликає несхвалення, осуд. На відміну від норм, які вважаються імперативними, цілі – варіативні, “небайдужі” до бажань та прагнень індивіда, їх намагаються досягти. Саме тому важливо знати найкращі способи досягнення цілі, про користь та вигоду в результаті їх досягнення, про вплив кінцевого результату на діючого суб'єкта. Оскільки модальні предикати повинності здебільшого пов'язані з порушенням норми, а не з дотриманням її, то вони з'являються переважно в контекстах, де йдеться про девіантну поведінку, тобто пов'язану з порушенням норми. Норма / обов'язок передбачає неодноразову повторюваність певної дії, тобто пов'язана з узагальненням, отож, аналізуючи речення з модальним значенням повинності, слід враховувати вплив цього чинника.

Істотна різниця між висловлюваннями, які репрезентують концепти повинності, полягає, по-перше: в різному морально-етичному та суспільно-правовому статусі цих категорій. По-друге: досліджувані модальності різняться сферою впливу. Суб'єктом норми виступає тільки представник класу “люди”, а суб'єкт-ідеал виражається як іменником із значенням істоти, так і неістоти. По-третє: у висловлюваннях із модальністю повинності як ідеалу, на відміну від висловлювань про норму, експлікується оцінка “добре”. У реченні *Everything in the world must have design or human mind rejects it* (J. Steinbeck) предикат **must** безпосередньо співвідноситься з оцінкою “добре”. На відміну від предикатів повинності / ідеалу, предикати повинності / норми / зобов'язання використовуються не тільки в оцінному, але й у дескриптивному контексті, який характеризується максимальною “фактуальністю”. У минулому часі предикати повинності / норми / зобов'язання в дескриптивних контекстах наближаються до предикатів вимушеності, як-от: *God had not finished him, and so he had to go around doing one thing and then another to finish himself up* (C. McCullers) // ... *he was obliged to go*... Як бачимо, у висловлюваннях із модальністю ідеалу основою оцінки виступає еталон, взірць, до якого слід прагнути, а у висловлюваннях з модальністю про норми – закон, порядок, звичаї, традиції, правила етикету, які не варто порушувати.

Необхідність / потреба – концепт дебітивної модальності, який характеризується власними семантичними ознаками та засобами вираження, означає неодмінну потребу здійснення якої-небудь корисної чи бажаної дії і безпосередньо (експліцитно) пов'язаний з категорією мети. На тісний зв'язок модальності необхідності / потреби і мети звернула увагу Н. Арутюнова: “Наявність цілі стимулювало формування модальності потреби” [1, 273]. Ядром концепту необхідності в англійській мові є модальні дієслова **must, need**. Це модальне значення також передається конструкцією **necessity + Inf** та модальними модифікаторами **necessary, unnecessary, needful, needless** та їх синонімами. Диференційними ознаками висловлювань із модальним значенням необхідності / потреби є: “інтенційність”, оцінка “добре”, “наявність користі”, “спрямування у майбутнє”, “наявність альтернативи”, “волевиявлення”, “намір”, “нефактуальність”.

Необхідність характеризується експліцитно-телеологічним характером. Ця модальність спрямована на об'єкт інтенції і формується в контексті цілей і засобів для їх досягнення. Саме тому модальність потреби взаємодіє із семантикою вигоди та користі. Напр.: *Now I must go back to sleep to be fresh and beautiful for Miss Barkley* (E. Hemingway). Як бачимо, семантика вигоди та користі імпліцитно включає в себе оцінку “добре”: було б нелогічним робити щось з натхненням, що є некорисним, не вигідним і не приносить задоволення. На відміну від модальності повинності, модальність потреби може вказувати на необхідні засоби для досягнення поставленої цілі. Напр.: *Acting's a whole time job and if you want to be really good you've got to give your whole self to it* (S. Maugham). Засоби досягнення цілі можуть варіюватися, оцінюватись, змінювати свій порядок виконання, тобто можуть бути альтернативними, що суттєво відрізняє концепт необхідності від концепту повинності, диференційною ознакою якого є відсутність альтернативи. Як правило, у висловлюваннях із модальним значенням потреби наявність іншої варіативної дії виражена експліцитно: *Diving from that height in as little water as that, she [Stella] has got to turn like a flash the moment she touches the water. And if she doesn't do it right she's bound to bash her head against the bottom and break her back* (S. Maugham). Щодо рівня категоричності /

облігаторності, то він може бути середнім або високим. Пор.: *It may be that in order to realize the romance of life you must have something of an actor in you* (S. Maugham) – середній рівень (про це свідчить ввідна конструкція *It may be that*) та *We'll need to get the exchanges straight away* (A. Cronin) – високий рівень (на це вказує інтенсифікатор *straight away*). На двобічний зв'язок модальності потреби і контексту вказала С. Туровська: "Для того, щоб адекватно визначити висловлювання із модальністю необхідності, треба враховувати контекст. Є і зворотня залежність: якщо зустрічається контекст, який має всі ознаки практичного міркування щодо майбутньої дії, то він в основному допомагає кваліфікувати висловлювання як висловлювання із модальним значенням практичної необхідності" [2, 47]. Ця думка набуває вагомішої актуальності у висловлюваннях, предикати яких не мають лексичного значення необхідності (в основному це інфінітивні речення).

Отож, концепти дебітивності взаємодіють, співвідносяться один з одним, тобто між ними немає чітких меж: у минулому часі предикати норми в дескриптивних контекстах наближаються до предикатів вимушеності. Концепти дебітивної модальності можуть й протиставлятися один одному. Так, повиннісна модальність пов'язана з категорією норми, а модальність необхідності безпосередньо пов'язана з категорією цілі. Істотна відмінність між повиннісною модальністю і модальністю необхідності лежить у площині альтернативності (у висловлюваннях із модальним значенням потреби очевидна наявність альтернативи, тоді як у висловлюваннях із предикатами повинності акцентується тільки на невиконанні однієї дії).

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Туровская С. Проблемы изучения модальных смыслов: теоретический аспект (на мат. совр. русск. языка). – Тарту. – 1997. – 132 с.